

Diskussion

Hvem byggede bispeborgen Spøttrup?

AF
OLE FÆRCH

På vestsiden af Salling, ved kanten af Limfjorden, langt fra alfarvej, i det mindste fra en moderne synsvinkel, ligger den prægtige borg Spøttrup (fig. 1). Det er en af vore største og mest velbevarede middelalderborge: et firlænget anlæg i tre stokværk omkranset af voldgrav og jordvolde. Bygherren kendes ikke med sikkerhed, men ifølge mange bøger, tidsskrifter m.v. er det Jørgen Friis, biskop i Viborg Stift 1521-36. I sin seneste bog, *Bispeborgen Spøttrup* (2017), har Mikael Venge hævdet, at indicierne i stedet peger på biskop Niels Glob, der ledede stiftet 1480-98. Dette er for nylig blevet modsagt af Rikke Agnete Olsen,¹ men som det fremgår af det følgende, taler yderligere en serie indicier, frem for alt de urolige tider, det bedre dokumenterede byggeri på Hald og stiftets generelle økonomi, stærkt imod Jørgen Friis og for Niels Glob.²

Tid og lejlighed?

Jørgen Friis var sekretær i kancelliet og blev med Christian 2.s og ikke mindst dronning Elisabeths hjælp biskop i Viborg med pavelig godkendelse 7. januar 1521. Pavebrevet nåede dog først ud på foråret til Danmark, og Jørgen Friis betegnes endnu 25. april som *electus*, udvalgt.

Landet var da i dyb økonomisk krise efter de astronomiske summer,

¹ Rikke Agnete Olsen hævder i sin anmeldelse i *KUML* 2018, at borgforskerne siden Otto Norns disputats *Christian III's Borge*, I-II, København 1949, har været enige om, at Jørgen Friis er bygherren. Hun overser dog, at Norn ikke angiver bygherren og i en anmeldelse af Arne Nystrøms bog *Spøttrup* (1944) siger, at borgen er senmiddelalderlig og derfor implicit, at den ikke er bygget af Jørgen Friis.

² Det følgende bygger på Ole Færch (udg.): *Halds diplomatarium 1326-1664*, Aalborg 2018, Ole Færch: *Hald Slot 1528-1670*, Aalborg 2018, Mikael Venge: *Bispeborgen Spøttrup*, København 2017.

Fig. 1: Spøttrup. Foto: Wikimedia Commons.

som Christian 2.s erobring af Sverige havde kostet, og adlen nærede dyb mistillid til Christian 2. oven på Det Stockholmske Blodbad i november 1520. Christian 2. uddybede den politiske krise ved i 1521 at indføre en ny landlov, der fratog adlen og herunder bisperne ret til at eksportere okser, en økonomisk bet af rang. Lensmanden Hans Tolder på Aalborghus blev 2. juli 1522 dræbt på torvet i Aalborg, da han kundgjorde en ny skat, en cise, oven i de allerede tyngende afgifter. På det tidspunkt var et oprør allerede på vej, og 22. december 1522 slog det ud i lys lue, da de jyske bisper og andre rigsråder i Viborg underskrev et klageskrift mod Christian 2. og 23. januar 1523 opsagde ham troskab og opfordrede til oprør. 26. marts 1523 blev Frederik 1. hyllet på Viborg landsting. Der var borgerkrig i Danmark, indtil Frederik 1. blev kronet 7. august 1524 i København.

Jørgen Friis var stærkt involveret i hele dette forløb og havde store udgifter til mandskab. Der var stor pengesforlegenhed bl.a. grundet enorme udgifter til udenlandske landsknægte og Christian 2.s gæld på 100.000 gylden (250.000 mark), som Frederik 1. havde overtaget. Christian 2.s mulige tilbagevendende i spidsen for en hær hang som mørk sky over landet. Man kan spørge sig selv, om Jørgen Friis mon i disse år havde økonomiske midler og lejlighed til at gå i gang med at bygge den kæmpestore Spøttrupborg på et afsides beliggende sted.

I 1525 kom Hans Tausen til Viborg og begyndte 1526 at prædike Luthers lære, der allerede var indført i de dele af Slesvig-Holsten, hvor prins Christian var statholder. Situationen blev faretruende for Jørgen Friis, da borgerne i Viborg sluttede sig til Hans Tausen, som Frederik 1. holdt hånden over trods løfte om at beskytte den katolske kirke. Oven i dette udstedte kongen beskyttelsesbreve til præster, der gik over til Luthers lære og nægtede at betale afgifter til bispem. Måske som følge heraf, men også på grund af de store udgifter, kongen på-

lagde bisperne og lensmændene, som Jørgen Friis også var, krigsudgifter til svende og skibe og den almindelige pengeknaphed, fik Jørgen Friis problemer med at betale kongen de skyldige afgifter. Kongen havde også overtaget et krav på Jørgen Friis på 5.000 mark fra en retssag med kannikken Johannes Wulf. På herredagen i Nyborg juli 1528 kritiserede kongen Jørgen Friis heftigt for manglende regnskabsaflæggelser. 1529 aflagde Friis regnskab for lenene Fjends og Mors Herreder. Hans gæld var næsten 8.000 mark.

Fra 1529 var den katolske kirke i opløsning, 1533-34 var der interregnum, 1534-36 var der borgerkrig. Det er utænkeligt, at Jørgen Friis i den periode skulle have kastet sig ud i et kæmpebyggeri på Spøttrup.

Spareprojektet Hald

Utvivlsomt som følge af den stadigt mere truende situation gik Jørgen Friis i gang med at bygge et tilflugtssted nær bispesædet i Viborg, nemlig på Hald Slot 10 km syd for Viborg. Hald havde siden 1393 hørt under bispesædet, og her var der en borg med avls- og fogedbygninger, som der kunne bygges videre på. Kun to kilder beretter om Jørgen Friis' byggeri. Arild Huitfeldt nævner i *Danmarks Riges Krønike*, at Jørgen Friis byggede Ny Hald 1528. Hvis Huitfeldt havde vidst, at Friis også byggede Spøttrup, havde han nok nævnt det. Desuden har vi Hald lens regnskab 1601 med en synsforretning 23. juni 1601, der nævner, at biskop Jørgen Friis havde flyttet stegerset 8 fag, 2 lofter høj inden for volden.

Jørgen Friis byggede Ny Hald oven på Niels Bugges middelalderborg fra 1347. Situationsplanen var som angivet i Nationalmuseets inspektør Schiøttes indberetning fra 1880'erne. Borgen lå på en ø, beskyttet af en vold tværs over borgøen. Volden var ved sydsiden ved foden støttet af egepæle, hvoraf nogle er fundet i efteråret 2018. Resten var sikkert beskyttet af en palisade. Tårnet fra Niels Bugges byggeri stod frit uden for sydvolden.

Jørgen Friis byggede en portbygning, som man kom til ad en vindebro. Uden for vindebroen stod bispens stald. Bag portbygningen var der en ca. 30 m lang hvælving gennem volden. Oven på hvælvingen stod et grundmuret hus, 2 lofter højt, bispens residens. Så byggede han vandporten, et bryggers samt hvælvede kældre i volden. Den gamle sydvold fjernede han. Nord for denne i den nye borggård stod tre gamle huse „i den gamle borggård“, som han lod stå af sparehensyn. Så anlagde han nye jordvolde. Tårnet fra Niels Bugges tid fik en akavet placering i de nye volde, som blev lagt op omkring det. Han byggede et par stokværk oven på tårnet med tyndere vægge, så han fik anvendelige rum med vinduer. På nordspidsen af borgøen, nu nær kanten af søen, stod to store ældgamle huse, Randershus og en stald, hvis funda-

menter jeg opdagede i efteråret 2016, de første bygninger, der er opdaget på Hald i 130 år. De var sikkert efterfølgere til ladegårdsbygninger fra Niels Bugges tid.

Hele dette byggeri på Hald var et spareprojekt med materialer fra nedbrudte kirker i Viborg, opført i hast og med ikke særligt holdbare konstruktioner, som i lensmandstiden krævede uafledelige reparationer. Spøttrups mure står fortsat solidt, men Jørgen Friis' hovedbygning var allerede i 1601 faldet sammen.

Byggeriet var 1529 så fremskredent, at Jørgen Friis flyttede fra Viborg til Hald, hvilket bekræftes af, at landgildeydelseerne ifølge tingsvidner i 1532 på tredje år blev leveret til Hald.³ Mon ikke han ville være flyttet til Spøttrup, hvis han lige havde spenderet ti gange så meget på et nyt bispesæde dér?

Byggeriet på Hald slugte alligevel en del penge. I 1601 blev der lavet et byggearbejde på det store grundmurede hus på Hald, formodentlig en om- og tilbygning samt et par kviste til små 2.000 mark. Det er et fingerpeg om, at Jørgen Friis' byggearbejder på Hald har kostet flere gange mere. Utænkeligt, at han samtidig skulle bygge på Spøttrup, som vel var ti gange større.

Manglende midler

Indtægterne af bispegodset viser, at Jørgen Friis ikke herfra kan have fået midler til et byggeri på Spøttrup. Der findes ganske vist ingen regnskaber fra Jørgen Friis' tid, men igen får man hjælp af Hald lensregnskab, der er bevaret for 1541-46.⁴ Her er posterne fra stiftsgodset formodentlig ikke meget anderledes, end de var under Jørgen Friis. Et forsigtigt skøn peger på, at der ikke var midler til et kæmpebyggeri som Spøttrup, samtidigt med at kronen krævede store ydelser fra stiftet til krigsfolk.

Stiftet søgte generelt at erhverve gårde, og godskøb er en god indikator på den økonomiske situation i stiftet.⁵ I Jørgen Friis' tid såvel som under hans to forgængere var riget stort set hele tiden i krig. Under Jørgen Friis erhvervede stiftet kun én eneste gård. Det står i modsætning til ca. 45 gårde under hans umiddelbare forgænger Erik Kaas (1509-20) og ca. 25 gårde under dennes forgænger Niels Friis (1498-1508). Under biskop Niels Glob (1480-98) var der derimod fred og velstand i riget, og i 1489 købte Glob godset Pandum ved Nibe.⁶ Glob's

³ *Halds diplomatarium*, s. 186, 187, 192, 193.

⁴ Ole Færch: *Hald lens regnskab 1541-46*, Viborg 2016, bd. 1, s. 96-99.

⁵ Godskøbene kan ses i T.A. Becker: *De ældste danske Archivregistraturer*, bd. 2, Kbh. 1851.

⁶ *Halds diplomatarium*, s. 63.

efterfølger, Niels Friis, købte i 1499, umiddelbart efter Niels Globs afgang, Gunderstedgård m.m. for 5.500 mark.⁷ I Niels Globs tid steg kornpriserne til stor fordel for stiftet, som havde meget landgildekorn at sælge. Der er tydeligt, at den pengerigelighed, der var under Niels Glob, blev mindsket under de to efterfølgende bisper og var væk i Jørgen Friis' tid. Hvordan kunne der så være midler til et kæmpebyggeri som Spøttrup?

Afslutning

Tilbage står spørgsmålet, hvorfor Niels Glob overhovedet byggede Spøttrup tilbage i de sidste årtier af 1400-tallet. Var det en aftægtsbolig, et prestigebyggeri, bygget for penge, som Glob ikke kunne tage med sig? Eller var planen at lirke godset omkring Spøttrup ud af stiftets besiddelse og bruge borgen som administrationscentrum i et nyt gods? Der må i øvrigt før borgen have ligget en stor gård i nærheden, hvorfra det store bøndergods i Salling m.v. administreredes. Her er det interessant, at Niels Glob faktisk var knyttet til egnen. Hans bror havde f.eks. sædegården Vellumgård i nærheden. Brødrene var Salling-mænd, og Salling var i senmiddelalderen et vigtigt sted. Det samme var Mors, som Niels Glob havde stor interesse for.

⁷ *Halds diplomatarium*, s. 71.